

MEZIVÁLEČNÉ OBDOBÍ V MAĎARSKU A V ČESKOSLOVENSKU: AVANTGARDA A IDEOLOGIE

MÁRTON BEKE

Úvod

Všeobecným charakteristickým rysem avantgardních uměleckých směrů je mezinárodní otevřenost. Ačkoli existovaly signifikantní paralelismy mezi jednotlivými skupinami, spolupráce a styky mezi nimi nebyly vždy příliš plodné.

Ve svém referátu bych chtěl ukázat shody, rozdíly a styčné body mezi maďarskou skupinou *MA* a českým *Devětsilem*.

Politika, společenství a kultura v Maďarsku a Československu

Výsledky I. světové války a následující mírové dohody vytvořili v Česku, respektive v Československu a Maďarsku velmi odlišnou situaci. Ačkoli po roce 1918 jde o dva sousední státy, je docela zřejmé, že politická, společenská a přirozeně i kulturní situace se vyvíjela značně jinak.

28. října 1918 vznikla první Československá republika a tento nový stát se právem mohl počítat mezi vítěze světové války. Vznikl nový a hlavně na habsburské říši již nezávislý stát, čímž vyvrcholily emancipační procesy, které trvaly od období osvícenského. Byla to doba plná nadějí a energie, a nelze nepřipomenout jméno emblematického charakteru, prvního prezidenta T. G. Masaryka. Historicko-politická situace samozřejmě měla obrovský vliv také na kulturu: především ze zorného úhlu maďarského, ale i z obecného hlediska podmínek pro kulturní rozvoj byla nesmírně příznivá. Jak později uvidíme, v tehdejším Maďarsku by bylo bývalo nepředstavitelné, aby přední pokrokové osobnosti uměleckého a kulturního života byly zároveň i v jeho popředí. Mám na mysli především Karla a Josefa Čapky, klub pátečníků, Fr. Langera, F. Peroutku, J. Kodíčka aj. a jejich bezprostřední vztah dokonce i s prezidentem. Zároveň je důležité konstatovat, že „literatura – ovšem i jiné druhy umění a myšlení, filozofie, náboženství a věda – nebyla omezována ‚shora‘, tj. ideologickými modely a zásahy státní moci“.¹ V tomto období zesílily také avantgardní umělecké směry, jejichž předními osobnostmi byli Nezval, Teige, Wolker, Seifert, Biebl a další.

V české meziválečné literatuře se sice obvykle vidí „dovršení obrozeného úsilí o rozhodující postavení češství ve společnosti a zvláště v kultuře“,² ale paralelně s tím se Češi orientují k cizím kulturám, především k francouzské, ruské a samozřejmě také anglosaské (viz např. pragmatismus).

Poválečná situace v Maďarsku byla celkem jiná než v Československu. Maďaři válku skončili s porážkou, po ní sice následoval dočasný revoluční optimismus a v roce 1919 tzv. Maďarská republika rad, ale ani to netrvalo dlouho: komunistická revoluce byla násilně potlačena a následoval tzv. „bílý teror“. Dalším šokem pro národ byla mírová dohoda podepsaná ve versailleském zámku Trianon, podle které Maďarsko ztratilo dvě třetiny svého území a víc než polovinu svých obyvatel. Během dvacátých a třicátých let téměř všechno úsilí maďarské politiky směřovalo k tomu, aby se pokoušela zničit nebo alespoň zeslabovat škodlivé důsledky této mírové dohody.

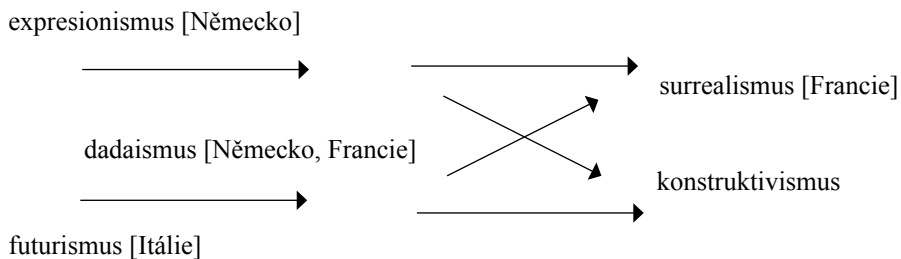
Ke konci 10. a v první polovině 20. let byla všeobecná atmosféra pesimistická. Je celkem jasné, že podmínky nebyly zrovna příznivé pro kulturu, jak jsme to viděli v Československu.

Zvlášť těžká byla situace maďarských avantgardistů, kteří po roce 1919 byli nuceni dokonce emigrovat.

Avantgarda

Předmětem této studie jsou meziválečné avantgardní směry české a maďarské. Co ale vlastně znamená avantgarda? Tento pojem totiž používají literární vědci, kunsthistorici a další badatelé velmi široce, v souvislosti s rozmanitými výtvarnými či literárními školami a směry působícími přibližně od roku 1910 (období po symbolismu) do 60–70. let 20. století nebo dokonce také v současnosti.

Endre Bojtár, literární vědec a slavista v jedné své studii navrhuje následující typologizaci avantgardních literárních směrů.³ Začátek avantgardy Bojtár rovněž klade do raných let desátých, kdežto směry – s několika výjimkami – ve 30. letech považuje za „druhou avantgardu“ nebo „střední generaci“.⁴ Vývoj pěti zásadních avantgardních tendencí zobrazuje v následujícím schématu:

Obraz je samozřejmě trochu zjednodušující, přesto výrazný, protože usnadňuje orientaci a pomůže usouvztažnit dva avantgardní směry (jeden český a jeden maďarský), tj. Umělecký svaz Devětsil a skupinu maďarských aktivistů, lidí kolem časopisu *MA*, jejichž vůdcem a teoretikem byl Lajos Kassák.

Maďarský aktivismus, časopis *Tett* a *MA*

Tato maďarská umělecká skupina vyrůstala především z expresionismu, jehož „základní typ“ byl německý a mimo něj se nerozšiřoval skoro nikde, pouze v několika zemích východní či střední Evropy. Bojtár podotýká, že tyto „sekundární, expresionistické směry (...) oproti

západoevropským variantám mohou být charakterizovány nejspíše jako povrchní“.⁵ Přesto pokládá aktivismus za „poměrně nejpozoruhodnější“ periodu expresionismu.⁶ Tento směr má své kořeny především v expresionismu, kromě toho ale čerpal také z dadaismu a futurismu.

Je důležité podotknout, že sklon maďarských avantgardistů k expresionismu lze vysvětlit tradičně živými maďarsko-německými (kulturními) vztahy. Toto tvrzení však samozřejmě neplatí v případě Čechů. Členové Devětsilu a zakladatelé poetismu Teige a Nezval se inspirovali futurismem, francouzským surrealismem a do jisté míry i dadaismem.

Mezi dvěma avantgardními skupinami existujícími zhruba paralelně tedy najdeme mnoho rozdílů, ale – jak později uvidíme – v jejich charakteristice jsou i zajímavé shody.

Iniciátorem maďarské aktivistické skupiny byl Lajos Kassák,⁷ který sledoval model německých aktivistů. Z Německa přichází také název – i když slovo aktivismus používal poprvé Kassák –, v Berlíně totiž existoval expresionistický časopis *Die Aktion* (1911–1932), jehož redaktorem byl Franz Pfemfert. *Die Aktion* byl politicky silně angažovaný, postavil se proti válce a za revoluci.

Kassák tedy podle německého vzoru v r. 1915 založil *Tett* [Čin], revoluční, antimilitaristický časopis, který však existoval pouze rok, protože byl zakázán. Avšak ještě ve stejném roce Kassák vydal první číslo nového, tentokrát ale o něco umírněnějšího časopisu pod názvem *MA* [DNES]. Z českého hlediska je zajímavé, že se hned na titulní stránce prvního čísla nalézá linoryt Vincence Beneše. Kassákův časopis ale nemohl fungovat dlouho: v létě 1919 byl zastaven, zanedlouho poté hlavní redaktor emigroval do Vídně, kde však znovu zahájil činnost *MA*, který (do svého definitivního konce v r. 1925) byl *jediným* orgánem maďarské literární i výtvarné avantgardy. V několika prvních číslech Kassák obrací svou pozornost ke „společenským cílům, k fyzickému a duchovnímu osvobození člověka“, a aby svůj názor podepřel, vybírá literární díla expresionistického rázu cizích i domácích autorů⁸ (Aladár Komját, Sándor Barta, Andor Németh, Ödön Palasovszky a další), později se však stále více zajímá o výtvarníky a sám také začne tvořit.

Ve svém vídeňském období se časopis *MA* stává mezinárodně uznaným orgánem. Kassák a jeho spolupracovníci v něm publikují nejen v maďarštině, ale i v němčině. Snaží se získat předplatitele v Jugoslávii, Německu, Rumunsku a Československu a jsou víceméně úspěšní. Paradoxně v Maďarsku a Rakousku nejsou prakticky známí (časopis byl v Maďarsku zakázaný).

Pro autory časopisu (a zvláště pro Kassáka) měly velmi důležitou úlohu reklamy, úvahy o propagandě, umělecká typografie, koláže a velmi charakteristická „obrázková architektura“, kterou poprvé začal využívat Kassák, ale později takové kompozice tvořili i László Moholy-Nagy a Sándor Bortnyik.⁹ „Síla a dynamismus ‚obrázkové architektury‘ spočívá netoliko v obnažených, zjednodušených, téměř anonymních formách, ale mnohem spíše v textu, jenž se svým pulsujícím rytmem, souborem racionálních argumentů, dadaistických fragmentů obrazů a mesiánských idejí vystaví kolem geometrické konstrukce jeden celistvý svět, a tím způsobem se většina kompozic včleňuje do daného společného mezinárodního jazyka.“¹⁰ „Obrázková architektura“ tedy byla literaturou, grafickou kompozicí a architektonickou konstrukcí zároveň – podobné zásady u českých současníků najdeme v poetistických obrázkových básních např. v díle Teigeho a Nezvala (viz např. Teigeho práci *Stavba a báseň* nebo jeho společné dílo s Nezvalem zvané *ABECEDA*).

Jak ukazuje i příklad „obrázkové architektury“, ve svém vídeňském období se *MA* a její okruh víc a víc obracejí ke konstruktivismu. Na tom měli velký podíl maďarští emigranti Ernő Kállai a László Moholy-Nagy: oba byli berlínští korespondenti časopisu a díky nim se stala Kassákova skupina aktivním účastníkem mezinárodní avantgardní scény.

Devětsil a poetismus

Umělecký svaz Devětsil byl založen pouze o půl roku později než časopis *MA*. Oproti Kassákově skupině česká umělecká společnost byla mnohem klidnější (tj. „méně revoluční“), hlásila se k měšťanským hodnotám a demokracii. Devětsil byl mnohem lépe organizován, byl také větším a silnějším: zatímco Kassák a jeho přátelé vydali jediný časopis, Češi jich měli současně i více (např. *ReD*, *Disk*, *Pásmo*) a vlastnili dokonce i jedno nakladatelství (Odeon).

Přes tyto značné rozdíly jde o příbuzné avantgardní směry s důležitými shodami, které snad vyplývají z toho, že také vůdčí postavy si byly podobné. Teige i Kassák byli spisovatelé, v jejich skupinách působili nejen literáti, ale i výtvarníci. Teige byl spíše esejistou, kdežto Kassák se věnoval prvotně beletrii a byl autodidaktem. Pro oba teoretiky byla velmi důležitá nakladatelská činnost: časopisy jim byly prvotními prostředky pro šíření jejich myšlenek, které chtěli zpřístupnit co nejvíce lidem, hledali univerzální, mezinárodní umělecký jazyk, ve kterém nejsou od sebe odděleny jednotlivé druhy umění. Právě proto u nich měla výjimečné postavení typografie, vizuální forma textu (viz již jmenovaná „obrázková architektura“ a „obrázkové básně“), koláže, reklama a prostředky propagační. U Teigeho stejně jako u Kassáka je zřejmý vliv ruského konstruktivismu, ač Teige – a jiní členové Devětsilu – neklade tak velký důraz na politické myšlení. Se vznikem poetismu se v jeho poetice objevují civilizační témata jako život ve velkoměstě, radost ze života, jazz, kino, divadlo, sport atd., ale kritika společnosti zůstává v pozadí: pravděpodobně Teige a jeho umělečtí druzi v entuziastickém, dynamickém a demokratickém Československu necítili tak silně tuto problematiku jako Kassák a maďarští aktivisté.

Český poetismus měl být „ležerní, dovádivý, fantaskní, hravý, neheroický a milostný“.¹¹ V maďarské meziválečné avantgardě to všechno chybělo, stejně jako radost z moderního života: důvodem pravděpodobně byla do značné míry odlišná politicko-společensko-historická situace v ČSR a Maďarsku.

Kassákovy české vztahy

Kassák – především za vídeňského období – neustále hledal mezinárodní vztahy, a to nejen v západní Evropě, ale mj. také v Československu, protože na stránkách *MA* chtěl představit všechny avantgardní směry.

Hledal proto kontakt s českými umělci a rovněž dal na titulní stránku prvního čísla svého časopisu linoryt V. Beneše, v Maďarsku téměř neznámého výtvarníka. Kassák znal několik českých umělců především prostřednictvím svého přítele, malíře Lajose Kudláka. Byl to pravděpodobně on, jenž Kassáka seznámil také s tvorbou Emila Filly.¹²

O tři roky později v r. 1919 se na stránkách *MA* znovu objevuje český umělec, tentokrát ale básník: jde o Otokara Březinu, jehož báseň ze sbírky *Stavitelé chrámu* Kassák uveřejňuje v překladu Sándora Hajóse. Proč Kassák vybral právě tohoto básníka? Pravděpodobně šlo o omyl: Kassák asi neznal dost dobře Březinu, nebo byl špatně informován, a proto ho považoval za komunistu a za avantgardního umělce. Ve svém dopise komunistickému vůdci Bělovi

Kunovi dokonce Březinu charakterizuje jako „exponentní postavu českého komunistického hnutí.“¹³

Již z těchto dvou příkladů vyplývá, že Kassákův výběr českých umělců nebyl příliš uvědomělý, snad ani dost dobře neznal v této době se již formující českou avantgardu. Šlo mu spíše o snahu představit co nejdříve mezinárodní avantgardní scénu, což dokazuje otevřenost vůdce maďarské avantgardy. Tady je důležité podotknout, že již ve 20. letech Kassák založil knižní edici zvanou *Horizont*, v jejímž rámci chtěl vydat antologii *Új csehek* [Noví Češi]. To se však nikdy neuskutečnilo.

V roce 1922 Kassák a jeho přátelé vystoupili v Praze v rámci literárního matiné: Kassák referoval o uměleckých snahách *MA*, členové skupiny přednesli své básně, program uzavírala divadelní hra Sándora Barty. Celé představení nemělo v Čechách velký ohlas, ba později se o něm zmiňoval Karel Teige v jednom svém článku o dadaistech a celou akci považoval za dadaistickou.

Poněkud užší spolupráce mezi českými a maďarskými avantgardisty se vytvořila v druhé polovině dvacátých let, kdy se důležitým pojítkem mezi nimi stal konstruktivismus, Bauhaus a také již zmiňovaný László Moholy-Nagy, který mezi různými uměleckými skupinami zprostředkoval kontakty z Berlína a později z Weimaru. Kassák a Moholy-Nagy vícekrát publikovali v *Pásmu*. Z těchto článků již citovaná Lilla Szabó vyzdvihuje studie Moholy-Nagye *Richlinien für eine syntetische Zeitschrift* (1925) a Kassákovu *Reklamu* (1926). Tyto a další podobné články zajímaly Teigeho a snad také další české umělce, protože se snažili o syntetické umění – uvažovali o fotografii, reklamě, plakátovém umění a typografii.¹⁴

Shrnutí

Z výše uvedených a pouze schematicky nastíněných příkladů vyplývá, že ačkoli mezi českými a maďarskými avantgardisty existovalo několik podobných rysů a styčných bodů, především v oblasti konstruktivismu, silná a organická spolupráce se nikdy nevytvořila. Hlavní důvod tohoto neúspěchu vidím právě v ideologických činitelích: pro skupinu *MA* bylo ideologické ladění, politické a revoluční myšlenky mnohem relevantnější, kdežto Devětsil a poetismus se za svobodnějších a demokratičtějších podmínek mohl rozvíjet mnohem samostatněji, většinou bez ideologických a politických pout.

Summary

Márton Beke: The Period between the two World Wars in Hungary and Czechoslovakia: Avant-garde and Ideology

The paper surveys the activities of two significant Central European avant-garde movements and tries to present both their common features and the differences between them. These two groups are the Czech Devětsil and the Hungarian activist movement (the artists around the periodical *MA*).

The theoreticians of the movements were the Czech Karel Teige (1900–1951) and the Hungarian Lajos Kassák (1887–1967), whose characters, interests and thinking show inte-

resting parallellisms. Though there were some contacts between the artists and the groups, mainly on the field of constructivism, strong and organic co-operation has never developped. The reasons of the lack of success one might find in the significant political and ideological differences in Hungary and Czechoslovakia.

¹ J. Lehár – A. Stich – J. Janáčková – J. Holý: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, s. 548.

² Tamtéž, s. 547.

³ E. Bojtár: „Az avantgarde mint irodalmi irányzat“ [Avantgarda jako literární směr]. In: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa?* [Východní Evropa anebo střední Evropa?]. Századvég, Budapest 1993, s. 43–70.

⁴ Tamtéž, s. 46.

⁵ Tamtéž, s. 56.

⁶ Tamtéž, s. 57.

⁷ Lajos Kassák (1887 Érsekújvár [Nové Zámky] – 1967 Budapešť): autodidaktický básník, prozaik, výtvarník, redaktor a vydavatel více časopisů. Začal pracovat jako zámečník, potom cestoval po Evropě. Od poloviny 10. let se začala kolem něj formovat skupina maďarských aktivistů. V r. 1919 se zúčastnil revoluce, proto musel emigrovat a do r. 1926 žil ve Vídni, pak do konce svého života v Budapešti.

⁸ K. Passuth: *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930* [Avantgardní vztahy od Prahy do Budapešti 1907–1930]. Balassi, Budapest 1998, s. 64.

⁹ László Moholy-Nagy (1895 Bácsborsod – 1964 Chicago): malíř, fotograf a teoretik. 1920–23: žil v Berlíně a maloval abstraktní obrazy. 1923–28 učitel Bauhausu ve Weimaru, spolupracoval s W. Gropiem. 1937: v Chicagu založil školu „Nový Bauhaus“

Sándor Bortnyik (1893 Marosvásárhely – 1976 Budapešť): malíř, grafik. Od r. 1910 žil v Budapešti, pak ve Vídni a Výmaru, v r. 1925 se vrátil do Budapešti. Byl členem skupiny *MA*, na jeho dílech je vidět vliv německého expresionismu a francouzského kubismu. Ve 30. letech se věnoval také reklamní grafice.

¹⁰ K. Passuth: c. d. s. 95.

¹¹ J. Lehár a kol.: c. d. s. 576.

¹² L. Szabó: „Kassák és a cseh avantgárd“ [Kassák a česká avantgarda]. In: *Bohemia et Hungaria*. Osiris, Budapest 1998, s. 81–86.

¹³ Cituje Szabó: c. d. s. 83.

¹⁴ L. Szabó: c. d., s. 85–86 a K. Teige: „O dadaistech“, *Tvorba* 2, 1927, s. 167.